

Thorstein Veblen – den glemte samfunnsforskeren

Av Bredo Berntsen

Det er nå 150 år siden Thorstein Veblen ble født, og derfor er det all grunn til å sette ham i søkelyset – ikke minst fordi man her i Norge må kunne kalle ham ”den glemte samfunnsforskeren”. Knut Odner, som har vært ansatt som førsteamanuensis i arkeologi og sosialantropologi ved universitetene i Oslo og Bergen, har med en helt ny og omfattende bok om Veblen i stor grad bidratt til å skape fornyet interesse for ham: *Thorstein Veblen*.

Forstyrrelsen av den intellektuelle fred. ”Det er” – sier Odner – ”et paradoks at Veblen, som er en stor samfunnsstenke av norsk avstamning, er så godt som ukjent i Norge” (Odner 2006:9). Det er iallfall et faktum at det er skrevet svært lite om ham på norsk. Den eneste som har vist betydelig interesse for Veblen er sosiologen Arvid Brodersen. Hans planer om å skrive et større verk om den norsk-amerikanske forskeren ble det imidlertid aldri noe av. Men han skrev blant annet en lengre artikkel om ham rett før siste krig (Brodersen 1937), og et forord i boken *Den arbeidsfrie klasse* (Brodersen 1976: 7-33). For øvrig den eneste av Veblens mange bøker som er oversatt til norsk! Nevnes må også en liten bok i pocket-format av historikeren Bjarne Svare (Svare 1970).

Som en kontrast til dette har det internasjonalt alltid vært stor interesse for ham. Blant annet er han bredt omtalt i 1968-utgaven av *International encyclopedia of the social sciences*. Og selv om det er over 70 år siden Veblen døde, er det fortsatt stor interesse for ham. Det skrives stadig om ham i USA, dessuten i Frankrike, England, Japan og Italia. Det eksisterer også et internasjonalt Thorstein Veblen Society.

Odner har med sin ferske bok villet bidra til – utover rett og slett det å gjøre Veblen mer kjent i Norge – å rette opp påstanden om at den norsk-amerikanske forskeren var en misantrop, og en person med svakt utviklede moralbegreper. En slik påstand ble skapt av Joseph Dorfman i den store biografien *Thorstein Veblen and his America* (1934). På den måten blir Odners bok en intellektuell biografi vevet sammen med personlige sider av Veblens liv, og Odner har gått grundig til verks. Han har villet se Veblen med nye øyne, basert på kildestudier og gjennomgåelse av arkiver, intervjuer og nyere litteratur. I sin egen forskning som arkeolog og sosialantropolog har forfatteren hatt nytte av Veblens mange begreper og hans originale tenkesett. Forfatterens grundighet gjør at vi som lesere får presentert den interessante norsk-amerikanske forskeren og hans fascinerende karriere i sin fulle bredde. Dette foredraget vil derfor i hovedsak bygge på Odners forskning, men jeg vil også tidvis trekke inn andre forskeres kommentarer.

Thorstein Veblen ble født i USA av norske foreldre i 1857, og hadde hele sin karriere der til han døde i 1929. Veblen følte sterk tilhørighet til Norge, snakket norsk og elsket foreldrenes hjemland på en nesten barnslig måte. Han besøkte landet flere ganger, og ble i 1920 faktisk tilbudt et professorat i statsøkonomi i Kristiania.

Veblens far var en velstående gårdbruker i Wisconsin og Minnesota, og sønnen fikk god utdannelse. Han tok doktorgraden i filosofi ved Yale. Etter et kort opphold ved Cornell-universitetet på østkysten, ble han i 1892 knyttet til universitetet i Chicago. I 1906 ble han ansatt ved Stanford-Universitetet, men måtte slutte etter bare fire år.

Under 1. verdenskrig tilbød han sine tjenester til regjeringen i Washington, men røk uklar med sine overordnede og sluttet snart. På dette tidspunktet var han en av det radikale Amerikas helter, og ble ansatt som en av redaktørene i det radikale tidsskriftet *The Dial* i New York. To år senere måtte han slutte, og ble så knyttet til New School of Social Research i New York. Etter en stund fikk skolen finansielle problemer. Veblen fikk ikke lønn, men fortsatte likevel med økonomisk hjelp av venner. I 1926 ble han alvorlig syk. Han sluttet nesten helt å

arbeide, reiste til California med stedatteren sin og flyttet inn i et hus som han hadde kjøpt av sin første kone, og døde der i 1929.

La oss nå se på Veblens karriere mere i detalj: Knut Odner legger stor vekt på å gi et annet bilde av Veblen enn det som den nevnte Dorfman gir i sin store biografi – en på mange måter verdifull biografi – men dessverre full av feil og misforståelser. Odner mener at Dorfmans beskrivelse av Veblen som kynisk og bitter, og med en livsførsel lite i samsvar med gjengse sosiale normer, var feilaktig. Dorfmans karakteristikk er så blitt gjentatt av flere forskere og forfattere som alle igjen bygget på Dorfman. Ja, i nesten 50 år etter at Dorfman hadde gitt ut sin bok, fortsatte forskere å bruke hans vurderinger av Veblens personlighet, uten å sette spørsmålsteget ved disse. I bok etter bok ble han oppfattet som det marginale menneske. Men i dag – understreker Odner – er påstanden om Veblens marginalitet revurdert av mange: ”En mann som i 14 år holdt sammen med sin kone i et monogamt forhold var ingen mannssjåvinist som gir blaffen i koner og elskerinner, og en person som elsket blomster var neppe en person som hånet verdien av det estetisk vakre”.

Det imidlertid ingen har benektet er hans rike forfatterskap. Det er tverrfaglig og spenner derfor over mange felt, men hans viktigste bidrag er innenfor sosiologi og økonomi. Som økonom var han skeptisk til markedsliberalistiske teorier i tradisjonen fra Adam Smith og Alfred Marshall. Han regnes som en av grunnleggerne av den institusjonelle økonomi, som ble en innflytelsesrik fagretning i USA mellom 1920 og 1950. Mange økonomer har pekt på at det er likheter mellom John Maynard Keynes’ og Veblens teorier.

Som sosiolog er Veblen blitt sammenliknet med Karl Marx og Max Weber. På samme måte som Marx hadde han et materialistisk grunnsyn, men han var langt mer enn Marx opptatt av *det handlende menneske*; her lå han nærmere Weber.

Det er ikke lett å plassere Veblen politisk. Han var radikal, og lå sannsynligvis politisk et sted mellom sosialisme og anarkisme, men var aldri medlem av noe parti. Samtidig var han kjent som en stor humorist og satiriker.

Knut Odner mener at Veblens forskerprofil er vanskelig å forstå for dagens forskere. Tendensen i dag er at forskerne graver seg stadig dypere ned i spesielle forskningsfelt. Kjennskap til andre fag brukes lite, og det er ellers lite kontakt på tvers av faggrensene. For Veblen var det motsatt. Hans primære fag var økonomi, men han hadde også bred innsikt i sosiologi, sosialantropologi, arkeologi, psykologi, filosofi og biologisk evolusjon. Denne varierte kunnskapsmassen bygger han inn i sin vitenskapelige produksjon, og han hadde mange venner i andre fag som han diskuterte med. Han hadde dessuten en uvanlig stor språklig kompetanse, og leste utover engelsk og de levende nordiske språk, gammelnorsk, italiensk, fransk, tysk - og latin! Dette synspunktet til Odner får sterk støtte i omtalen av Veblen i *International encyclopedia of the social sciences* hvor det fortelles at han hadde rykte for å være ”...the last man who knew everything” (Davis 1968:307). Også økonomen Erik S. Reinert, som står bak Veblen-utstillingen her i biblioteket, mener at Veblen hadde en utrolig bredde og at han tok opp tidløse problemer.

En uavhengig intellektuell

Thorstein Veblen så på sitt norske miljø som en ressurs som han dyrket, og som han var preget av. Det rike jordbruksmiljøet han vokste opp i, preget ham, og også de tradisjonene fra Valdres som foreldrene tok med seg til Amerika. Faren var en særs dyktig bonde, og nesten alt på gården var selvprodusert. Et sentralt poeng i Veblens skrifter er at det er produksjon som skaper verdier – og ikke finans! Bøndenes logikk var *produksjon*, byboerens logikk var *fortjeneste*.

En indikasjon på hvordan han så på seg selv har vi i essayet *The Intellectual Pre-Eminence of Jews in Modern Europe* (1919). Selv om temaet er den emansiperte jøden, synes det som om det er sin egen posisjon i amerikansk akademisk liv han i virkeligheten reflekterer over. Den intellektuelle jøden i Europa var i større eller mindre grad løsrevet fra sine egne kulturelle røtter, men var heller ikke sterkt bundet til den europeiske kulturen. Han er ikke fanget av europeernes vanemessige måte å håndtere problemene på. Jøden ser problemene som de virkelig er, og har derfor et intellektuelt fortrinn fremfor de andre som er bundet i sin kulturs konvensjoner. Denne friheten har selvsagt sin pris. Men de blir altså innovatører av en type vitenskap som ikke er innvevd i kulturelle fordommer.

Veblen ser på de frigjorte jødene som ”forstyrre av den intellektuelle fred”. Odner antar at han så på seg selv i dette bildet, og at han alltid så på sin norske bakgrunn som noe positivt, noe han har emosjonelt villet være knyttet til. For ham som vitenskapsmann var imidlertid både norske og amerikanske konvensjoner uaktuelle. Han ville være en fremmed! Dette kan også forklare hans velkjente ukonvensjonelle atferd, i klesdrakt og på annen måte. Han ønsket rett og slett å presentere seg som ukonvensjonell. Og han drev for eksempel gjøn med sin egen doktorgrad. Om han ble spurt om hva slags doktor han var, svarte han at han var hestedoktor. En slik eksentrisk mann gikk det selvsagt mange historier om, men marginal og kynisk var han ikke!

At Veblen fremstod som en uavhengig intellektuell, endret ikke det faktum at han i sine synspunkter og i sine verdier var sterkt preget av sin egen, norske valdreskultur. Og denne var igjen preget av et solidarisk, hardt arbeidende bondesamfunn. Det var også en kveker-bevegelse i det samfunnet som foreldrene kom fra, og det er mulig at han gjennom foreldrene var blitt påvirket av kvekernes verdier. Thorstein Veblens egen livsinnstilling faller iallfall på mange måter sammen med kvekernes. Det er i samsvar med kvekernes verdier når han i *Christian Morals and the Competitive System* (1910) fremhever *broderkjærighet* som en mer grunnleggende kraft hos mennesker enn *forretningsmoral*. Han delte også kvekernes likhetsideologi og deres mistro til kirkelige normer og autoritet. Men Veblens materialistiske livssyn er likevel forskjellig fra kvekernes Guds-inspirerte tankegang. Og når konflikten mellom arbeids- og pengeøkonomi går som en rød tråd gjennom Veblens forfatterskap, bunner det i stor grad i forhold som preget foreldrenes miljø.

Lesehesten

Den unge Thorstein pekte seg tidlig ut som en lesehest; det var ikke alltid like populært. For på den store farmen var det alt slags arbeid som trengtes. Men foreldrene hans var også opptatt av at barna skulle ha utdanning. Og Thorstein startet på college i 1879. Han pekte seg tidlig ut som en glimrende student. Da tilga hans medstudenter og lærere i en viss grad hans eksentrisitet. Veblen var 23 da han forlot Carleton College: ”Vi kan allerede” – sier Odner – ”ane konturene av hans personlighet og forskerprofil: kompromissløs selvstendig, men tilbakeholden med å utlevere seg. Få visste hvor man hadde ham. Var han den mannen de trodde han var, eller var han en annen?” (Odner 2006:62).

Etter college arbeidet Veblen et år ved Monona-akademiet i Madison, Wisconsin, hvor han underviste i matematikk. Så var han en kort tid (sammen med broren Andrew) ved Johns Hopkins-universitetet. I disse årene traff han personligheter med stor påvirkningskraft, som Rasmus Anderson. Han var ubestridt leder av det norsk-amerikanske kulturelle miljøet i Midtvesten. Dessuten møtte han Charles Sanders Peirce, som skulle bli en av USAs største vitenskapsfilosofer.

Etter et kort opphold i Baltimore, begynte han på Yale-universitetet, New England. Antakelig flyttet han fordi han ikke tålte den fuktige sommervarmen i Baltimore. Han var som nevnt svak helsemessig.

I 1884 tok han doktorgraden på den filosofiske avhandlingen *Ethical Grounds of a Doctrine of Retribution*. Han forsøkte her å vurdere Herbert Spencers idé om evolusjonisme i et perspektiv av Kants tanker om moralsk bevissthet.

Thorstein forlot Yale i 1884, 28 år gammel og høyt respektert. Han var usikker på om det var filosofi eller økonomi han skulle ha som sitt faglige hovedfelt. Men han var blitt så kraftig rammet av malaria at han måtte vende tilbake til foreldrenes farm. Det skulle ta hele syv år før han vendte tilbake til universitetslivet! Men i denne perioden – hvor han en tid også bodde hos broren Andrew – leste han enormt mye. Knut Odner mener at han i disse årene hvor han tilsynelatende ikke gjorde noe, i virkeligheten modnet til en tenker helt utenom det vanlige. Da han vendte tilbake, var han ikke lenger en student på jakt etter kunnskaper, men en vitenskapsmann som ville avsløre det han oppfattet som grunnlaget for et ufornuftig og urettferdig samfunn: ”Han ble den mest fremtredende samfunnskritikeren i Amerika i det forrige århundre”(Odner 2006:76). Og det var økonomifaget han nå ville prioritere.

Et brutalt samfunn

Amerika i ti-årene omkring det forrige århundreskiftet, var på ingen måte et harmonisk samfunn. I 1889 eide én prosent av befolkningen 36 prosent av de nasjonale verdier, og den glitrende fasaden hos de rike hadde en dyster bakgrunn av fattige i slummen. Ofte var arbeidsløsheten høy og det kom stadig til konfrontasjoner mellom arbeidere og politi. Men gradvis fikk også arbeiderne gjennom sine krav om kortere arbeidstid, og lønningene steg. Når ting endret seg til det bedre rent sosialt, var det ikke minst ved at mange av tidens forfattere stilte seg kritiske til den økonomiske organiseringen og ga uttrykk for det i sine bøker. I *The Octopus* (1901) skriver for eksempel Frank Norris om hvordan jernbanekorporasjonene i California terroriserte bøndene til å gi fra seg jorden. Og i *The Titan* (1914) avdekker Theodore Dreiser hvordan finansmennene i Chicago er gjennomtrukket av korrupsjon.

Sammenlikner vi Veblens egne erfaringer med de dominerende verdiene i det amerikanske samfunnet, er det lett å forstå at han stilte seg spørrende til mange av dem. Og det ble naturlig nok problematisk for ham når han skulle begynne å arbeide som forsker og universitetslærer, og da møtte en tøff virkelighet. Det forhindret imidlertid ikke hans produktivitet. Han fikk i 1890 en stilling i politisk økonomi ved Cornell, og gikk inn i sin viktigste produktive periode. Mellom 1890 og 1925 skrev han ni bøker, over 50 artikler og en mengde bokanmeldelser. Målgruppen for alt han skrev, var det amerikanske samfunnet.

Den store økonomiske kapasiteten på Cornell var J. Laurence Laughlin. I 1892 ble imidlertid Laughlin leder av Det økonomiske instituttet på det nyopprettede Chicago-universitetet. Han ønsket Veblen med seg dit, og Veblen fulgte med. Chicago-universitetet ble grunnlagt av den søkkrike John D. Rockefeller, og det ble ledet av den dyktige, men autoritære William Rainey Harper.

Den nære kontakten mellom universitetspresidenten og finansfolkene gjorde at administrasjonen var meget engstelig for at radikale elementer på universitetet skulle ødelegge denne. Særlig var man redde for alt som smakte av sosialistiske tanker, og mange fikk avskjed. Veblen, som blant annet foreleste om sosialisme, fryktet for sin stilling, men i første omgang ble han tolerert. Ellers var hans ambisjon i de første årene i Chicago å søke å kombinere sine egne vide interesser i økonomi, psykologi og filosofi med tradisjonell evolusjonisme. Og Odner hevder at Veblen er den første amerikanske økonom som brukte antropologiske data.

I likhet med Marx og Engels brukte han uten særlige motforestillinger den amerikanske juristen Henry Morgans inndeling av menneskenes tidlige utvikling i tre stadier: *savagery*, *barbarism* og *civilization*. Men Veblen var ikke noen kompromissløs materialist. Mens Marx

fastslo at arbeidernes bevissthet var formet av deres plass i produksjonsprosessen, pekte Veblen på at det ikke var det eneste. Menneskene er *aktive, tenkende og handlende*. Uavhengig av plassen i produksjonen vil det også være instinkter som samhandler med intelligensen. Han opererte med flere slike instinkter – for eksempel *workmanship* og *predation*. Workmanship er gruppeorientert og manifesterer seg ved hjelpsomhet, effektivitet og ulyst til å ødsle. Predation er individorientert og kjennetegnes ved aggressiv konkurranse, og det å tvinge eller stjele for egen berikelse. De to instinktene er motpoler. De finnes i alle mennesker, og de samhandler også med hverandre. Under visse kulturelle og materielle forhold dominerer det ene instinktet fremfor det andre.

Et annet grunntema i Veblens filosofi er *habits* (vaner) og prosesser hvor habits naturaliseres i sinnet – *habituation*. *Institutions* er en forlengelse av habituations. Ved habituation blir institusjoner overført som udiskutabelt naturlige, og overføres fra generasjon til generasjon som slike institutions. Veblens plan for evolusjon er i det hele et komplisert system av uavhengige elementer av instinkter, vaner og institusjoner.

The Theory of the Leisure Class

Årene mellom 1899 og 1904 var de aller mest produktive årene for Thorstein Veblen, og han ble nå i utpreget grad selv ”forstyrret av den intellektuelle fred”. Og det skulle ramme ham hardt senere. Slik karakteriserer Bjarne Svare ham: ”Han syntet for liten vørndnad for makthavarane og for heile det økonomiske og politiske systemet i landet til at universitetsstyret kunne få seg til å sleppa han fram” (Svare 1970:34). Han hadde lenge arbeidet på sin første bok, og i 1899 utga han den under tittelen *The Theory the Leisure Class*, med undertittelen: *An Economic Study of the Evolution of Institutions*. Samme året forøvrig, som han besøkte Norge og slektninger i Valdres. Han begynte også på en ny bok og var samtidig redaktør av *Journal of Political Economy* og skrev en rekke bokanmeldelser der. I den nye boken har Veblens samfunns- og evolusjonsmodell de samme hovedbegrepene som han tidligere hadde brukt: *workmanship* og *predation*. I den daværende industrielle fasen der store grupper arbeidet sammen, ville *workmanship* være det mest egnede. Men sinnene var blitt vant til å tenke slik man gjorde under barbarism, så samfunnet var fremdeles dominert av predatorisk tankegang.

Fordi det i det barbariske samfunnet hadde vært en fritidsklasse som levde av plyndring, og fordi det i det moderne samfunnet fremdeles eksisterte en slik klasse, kalte Veblen også denne klassen for en fritidsklasse. Han satt søkelyset på fritidsklassens konsummønster og fremstilte det som så merkelig som mulig. Når kaksene viste sin rikdom ved store banketter og enorme yachter og herskarer av tjenere, er det først og fremst for å ville score topp-poeng på den sosiale rangsiden – gjennom oppsiktsvekkende fritidsatferd ”conspicuous leisure” eller prangende forbruk – ”conspicuous consumption”. Det siste begrepet er nok det som lengst har overlevd i samfunnsforskernes vokabular.

Boken vakte betydelig oppsikt. De første reaksjonene var blandete – flere var kritiske. Den mest allmenne oppfatningen var at Veblen hadde skrevet en meget *morsom* bok. Man visste ikke helt hvor alvorlig man skulle ta ham – men ingen kunne komme bort fra at han hadde avslørt lattervekkende sider ved pengearistokratiets prangende konsum! Svare mente at boken ikke var noen vitenskapelig analyse av det amerikanske samfunnet: ”Det som gjorde ho populær i radikale krinsar, var den gjønande og spottande tonen ho nytta i skildringa av dei høgare klassane og åtferda deira”. (Svare 1970:35). Det er også interessant å høre hva oversetteren av den svenske utgaven av boken sier i et forord. Den svenske utgaven kom i 1926 – hele 50 år før den norske – med tittelen *Den arbeidsfria klassen. Ekonomisk studie*.

Oversetteren sier at: "Förf:s våldsamhet kommer måhända också att skrämman många, men å andra sidan visar den hans starka patos, hans ärliga övertygelse är omöjlig att tvivla på. Detta ger arbetet en charm, som en mer avvägd, mer vetenskapligt genomtänkt och mer logiskt fläckfri bok kanske icke skulle äga" (Heckscher 1926:5-6).

En anmeldelse som Veblen sikkert satt mest pris på, kom fra Lester F. Ward, som er blitt kalt "the father of American sociology". Han oppfattet ikke språbruken i boken som subjektiv og sarkastisk, men fant at språbruken var nøytral. Og han var enig med Veblen i at mange av institusjonene i pengesamfunnet var av "barbarisk" opprinnelse.

Avskjedigelse

Da Veblen kom tilbake fra norges-turen i 1899, ble han invitert av president Harper til en samtale på kontoret. Her fikk han ros for boken sin, men egentlig anmodet han Veblen om å finne seg et annet arbeidssted. Tross rosen – bøkene hans var for radikale og kritiske i den forsiktige Harpers øyne. Den norskættede forskeren skrev da også en avskjedssøknad, men den trofaste Laughlin gikk imellom. Likevel var det klart at det bare var et tidsspørsmål før han måtte slutte.

I 1904 utga Veblen sin andre bok: *The Theory of Business Enterprise*. Boken er meget kritisk til amerikansk kapitalisme, forretningspraksis og patriotisme. Han ble slik oppfattet som en sosialistisk teoretiker. Her er det konflikten mellom forretningsmennenes streben etter profitt og industriens mål om velferd og effektivitet som står i fokus. Mens Adam Smith i *Wealth of Nations* i 1776 hadde fremholdt konkurransen som gunstig for alle, var situasjonen nå blitt en helt annen, mente Veblen. Nå var det de store korporasjonene som rådde grunnen. Utviklingen gikk i gal retning fordi motivene for forretninger og industri var feilprioritert. Industrien ble drevet for forretningenes skyld og ikke omvendt. Odner mener Veblen på flere punkter forenklet forholdet mellom finans og produksjon, og feilvurderte også statens muligheter til å regulere produksjon og konsum. For senere ble jo dette gjort, for eksempel via Roosevelts New Deal. Men Veblen satte fingeren på forhold som det er viktig å tenke gjennom – sier Odner – også for norske forhold i dag.

I en senere og langt mer kritisk bok, *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times* (1923) skulle han utdype sine synspunkter på økonomisk politikk.

Hvorom allting er: Boken falt ikke i Harpers smak – han pleiet fremdeles sin gode forbindelse med John D. Rockefeller. Dessuten arbeidet Veblen også med en bok om finanskraftenes innflytelse på driften av universitetene, og i dette manuset hadde han en lite flatterende beskrivelse av en universitetspresident. Dette manuset ble for øvrig senere til boken: *The Higher Learning in America* (1918). Manuset ble sendt til Harper fra forlaget til uttalelse – og Harper mislikte selvsagt innholdet. Nå brukte presidenten en mer indirekte strategi for å bli kvitt Veblen – nemlig ryktene om at Veblen hadde et forhold til Ann Triggs, konen til den kjente professoren Oscar Triggs. Bak disse ryktene sto også Veblens kone Ellen, som han nå var i ferd med å skille seg fra. Harper prøvde å selge "skandalen" til avisene, men de ville ha mer bevis før de ville skrive om det. Da kalte Harper sammen til et møte i senatet på universitetet, og her ble det besluttet at Veblen ikke lenger var en ønsket person, selv om han ikke direkte ble oppsagt. Han fikk bli på universitetet inntil videre, men jobben som redaktør av *Journal of Political Economy* ble overført til en annen.

Professor på Stanford

Veblen var på jakt etter en ny stilling, og han søkte blant annet stilling som bibliotekar på Kongressbiblioteket i Washington. Tross en rekke gode anbefalinger fikk han ikke stillingen.

Nå endte det imidlertid godt for den arbeidsløse forskeren. Han søkte jobb hos president Jordan ved Stanford-universitetet i California, som han kjente fra tidligere, og bevisst sine kvaliteter, stilte han høye lønnskrav.

I mai 1906 ble han ansatt av Jordan. Og han fortsetter sin publiseringsvirksomhet – blant annet tre artikler som alle ble trykt i 1906. Den mest interessante av disse er nok *The Place of Science in Modern Civilization*. Her innførte han begrepet ”idle curiosity” – ”rent kunnskapsbegjær”, som i hovedsak betyr det formålsløse i kunnskapsproduksjonen. I store deler av menneskehetens utviklingshistorie var menneskene mer opptatt av å produsere kunnskap om eksistensielle ting, mer enn praktisk kunnskap. I middelalderen ble denne ”dovne” kunnskapen kanalisert inn i baner tilpasset et sosialt og religiøst gradert samfunn. Denne typen vitenskap kan vi kalle kvasivitenskapelig, knyttet til fag som teologi, astrologi og alkymi.

Ved overgangen til moderne tid, og under innflytelse av industrialiseringen, ble kunnskapsproduksjonen assosiert med vitenskap og årsaksvirkninger, spesielt mellom materielle krefter. Suksessen med å ta den pragmatiske kunnskapen i bruk i industrien, førte med seg at bare kunnskap som ble oppfattet som vitenskapelig, ble godkjent som virkelig kunnskap.

Når det gjaldt Veblens syn på sosialismen, så beundret Veblen Marx, men gikk likevel langt for å vise at det marxistiske systemet inneholder så mange feilslutninger at det er tvilsomt om utfallet av samfunnsutviklingen ville bli slik Marx tenkte seg det.

Dorfman forteller at etter utgivelsen av *The Theory of the Leisure Class* hadde Veblen blitt ”the god of all the radicals”. Han ble oppfattet som en sosialistisk forfatter. Når radikale forfattere som Jack London og Upton Sinclair, som hadde godtatt Marx’ teorier, så at Veblen ikke helt delte deres oppfatninger, må de ha blitt usikre på om han virkelig var en av dem. Veblen ble invitert til en forelesning hvor London skulle fremlegge sine marxistiske synspunkter i forbindelse med *The Iron Heel* som London da skrev på. Studentene så med spenning frem til en ordduell mellom London og Veblen. Men da Veblen ble bedt om å kommentere, reiste hans seg, bukket og sa at han ingenting hadde å si – og så satte han seg ned igjen. London og tilhørerne forble i uvisshet om hva Veblen egentlig mente. Atter mystifiserte han sine holdninger.

Veblens liv var ellers preget av at han og hans kone Ellen gled bort fra hverandre, og at han hadde innledet et forhold til Ann Bradley Bevans (ofte bare kalt Babe), som var gift. Men dette skulle, etter en skilsmisse, utvikle seg til et godt ekteskap. Problemet var hele tiden at det akademiske samfunnet fulgte hans privatliv med argusøyne, og på en måte som for vår tid synes uvirkelig.

I California-tiden konsentrerte Veblen seg mest om økonomiske institusjoner, og han ble grunnleggeren av en fagretning som ble kalt ”økonomisk institusjonalisme”, og som kom til å dominere mye av den økonomiske tenkemåten, spesielt i Amerika, i tiden før og under andre verdenskrig. Den var opptatt av å vise hvorledes institusjoner som familie, stat, eiendom, religion etc. fungerte i økonomiske sammenhenger. De understreket at man ikke kunne ta for gitt at folk ville reagere likt i forskjellige kulturer og samfunn. Utgangspunktet for en økonomisk analyse var derfor samfunnets *psykiske og kulturelle egenart*.

Mellom 1906 og 1910 forsøkte Veblen å samle sine ideer om institusjoner. Arbeidet kuliminerte i 1914 med boken *The Instinct of Workmanship and the State of Industrial Arts*, som han regnet som sin viktigste bok.

På Stanford skrev han en rekke artikler med ideer som senere forskere har hatt stor nytte av. Mange av problemstillingene hans er forhold han hele tiden hadde vært opptatt av, som at

kunnskap og læring kan være viktigere kapital enn mekanisk kapital, og at denne kapitalen ligger deponert hos grupper og ikke hos individet.

Det gjelder også forholdet kristendom og kapitalisme som han skrev om i *International Journal of Ethics* i 1910: *Christian Morals and the Competitive System*.

Innledningsvis nevner Veblen at kristen moral og pengemessig konkurranse er så sammenfiltret i det moderne livet, at man må spørre seg om de to institusjonene støtter hverandre eller konkurrerer. Men hovedtendensen er at i den moderne sivilisasjonen understrekes det ikke så mye verdier som kommer felleskapet til gode, som retten til den enkelte til å gjøre det som er best for en selv. I moderne tid ble det derfor en motsetning mellom kristen moral og konkurranse i forretninger. Veblen håper likevel på at verdiene fra kristen moral ville ha størst overlevelseskraft.

Som nevnt var Veblen en utpreget lærd mann med stor bredde i sine intellektuelle interesser. Han brukte nok ofte ord og vendinger som ikke gjorde bøkene hans lettlesle – eller som Svare uttrykker det: ”Ein kan nok rett som det er tykkja at han er noko tung og omstendeleig i det han skriv, han leitar fram mange uvanlege ord for å få sagt presist det han vil seia. Men uklår er han ikkje, og det er snert i utsegnene hans” (Svare 1970:79).

Avskjedigelse på nytt, sykdom og atter ny stilling

Igjen ble problemene i privatlivet ødeleggende for den originale og produktive forskeren. Både han og Babe søkte om å få skilsmisse fra sine respektive ektefeller. Men Ellen ville ikke, og hun skrev i tillegg til president Jordan og fortalte at Torstein hadde et forhold til en annen kvinne. Dette førte til at han fikk beskjed om at ansettelsesforholdet på Stanford sannsynligvis ville måtte opphøre ved årsskiftet 1909-1910.

Babe og hennes barn holdt til i staten Idaho, i et hus som de kalte ”Nowhere” (”Ingensteds”). Da Thorstein skulle besøke dem i julen gikk det galt. Det var snøstorm og det litt øde huset lå nesten 1000 meter over havet, og der fikk uværet godt tak. Om morgenen hørte Babe at noen falt om på trappen. Det var Thorstein som lå der, bevisstløs. Han hadde gått seg vill i vinden og nedbøren og segnet om. Hun fikk ham til sengs. En doktor konstaterte dobbeltsidig lungebetennelse, noe som den gang ofte var en dødelig sykdom. Babe slet seg nesten ut med å pleie Thorstein, men han berget livet, og var bare ”skinn og bein” da han endelig forlot sykesengen. Nå var imidlertid gode råd dyre. Han var arbeidsløs, rekonvalesent, og begynte å skrive på *The Instinct of Workmanship and the State of Industrial Arts*.

Nei, kreativiteten hadde ikke forlatt ham, selv etter at han hadde vært dødssyk. Han lagde en søknad til Carnegie-fondet om å få drive arkeologisk arbeid i Europa i en treårsperiode.

Ingen som har skrevet om Veblen – forteller Odner – har lagt vekt på hans store interesse for arkeologi. Men søknaden førte ikke frem. Det gjorde heller ikke en søknad til universitetet i Toronto, Canada.

Redningen denne gangen ble Herbert J. Davenport ved universitetet i Columbia, Missouri, som han tidligere hadde korrespondert med. Dette universitetet var mindre prestisjefyllt enn universitetet i Chicago og Stanford, nærmest et college. Lønnen var langt lavere enn den han hadde fått i California. Den avdelingen som Veblen skulle undervise ved, og hvor Davenport var leder, var mer praktisk enn vitenskapelig orientert. Men slik forholdene lå an, hadde Veblen ikke noe valg, og han aksepterte tilbudet.

Columbia var den første provinsbyen Veblen arbeidet i, og han likte seg ikke særlig godt. Hans eksentriske atferd som universitetslærer hadde ikke avtatt. Det forhindret ikke at han som en kjent forsker nøt stor respekt hos mange av professorene. En av disse som fulgte Veblens forelesninger var Jacob Warshaw – professor i romanske språk – som lærte Veblen godt å kjenne. Han beskrev senere Veblens personlighet på en helt annen måte enn Dorfmann. Hjemme hos Veblen var det hyggelig. Han var som en spirituell, gjestfri viking der han sto

ved siden av ildstedet i en lang slåbrok. En kveld hos Veblen, skriver Warshaw, var like spennende som en kveld i en fransk salong eller et engelsk kaffehus på 1700-tallet.

I de første årene i Missouri arbeidet Veblen først og fremst på *The Instinct of Workmanship and the State of Industrial Arts*. I 1913 var han ferdig med skrivingen, og i 1914 ble den publisert. Selv mente han, som nevnt, at den var hans viktigste bok. Den tar for seg temaer han tidligere hadde berørt i sine publikasjoner og synes å være en oppsummering og gjennomarbeidelse av kurset *Economic Factors in Civilization*, som han hadde gitt på tre universiteter mellom 1899 og 1914.

I privatlivet skjedde det nå viktige ting for Veblen. I 1912 ble han skilt fra Ellen, og i 1914 ble Thorstein og Babe viet. Men også nå var det dramatisk. Babes søster og svoger var sterkt kritiske til at hun giftet seg med Veblen. Svogeren skal endog ha slått henne i hodet med en geværkolbe! Giftermålet fant likevel sted, og umiddelbart etterpå dro de to på bryllupsreise til Norge hvor de besøkte Valdres. De var i Norge en hel måned, men reiste sporenstreks tilbake til USA da 1. verdenskrig brøt ut, av frykt for at skipstrafikken skulle stoppe opp.

Nye publikasjoner

Vel tilbake i arbeid fortsatte Veblen sin forskning og sine forelesninger på Columbia. I 1915 kom den aktuelle boken *Imperial Germany and the Industrial Revolution* som hans biograf Joseph Dorfman mente var den mest profetiske av alle hans bøker. Han var overbevist om at det keiserlige Tyskland, med sin autoritære kultur og sin meget effektive våpenproduksjon, var en fare for verdensfreden, og vitenskapelig ville han fortelle hvorfor det var slik. Tre hovedfaktorer lå bak denne faren: 1) Tysklands spesielle historie 2) Den spesielle økonomiske utviklingen 3) Tysk filosofi. Denne boken representerer et brudd i Veblens forfatterskap – for her er det ikke så meget filosofen eller økonomen som taler, men historikeren. Den var også et innlegg i den politiske debatten.

Som mange andre av hans bøker – sier Odner – ble heller ikke denne boken lest av mange da den kom, men stadig nye generasjoner har funnet at Veblens tanker fortsatt er noe man kan høste inspirasjon fra.

Også hans neste bok *An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of its Perpetuation* (ofte forkortet *Nature of Peace*) var et innlegg i den politiske debatten. Alt i alt var årene i Columbia gode for Veblen – han var meget produktiv, og hadde et godt familieliv med Babe og stedøtrene.

Etter at Veblen hadde skrevet *Nature of Peace*, håpet han på å få gjennomslag for ideene han hadde fremsatt der. På president Wilsons initiativ ble det høsten 1917 dannet en gruppe som skulle lage et memorandum med forslag for den kommende fredsprosessen. Og via gruppens sekretær, Walter Lippman, ble Veblen bedt om å utarbeide noen memoranda for komiteen. Han laget flere slike, men det er uklart i hvor stor grad Veblens forslag innvirket på Wilsons politikk. I disse var han blant annet opptatt av at det ved investeringer i underutviklede land, måtte legges til grunn en økologisk tenkemåte som ikke sløste bort folks ressurser, med ødelagte skoger og overutnytting av mineralressursene som resultat, slik det hadde skjedd i USA.

I denne tiden fikk Veblen arbeid i den statistiske avdelingen for mat-administrasjonen. Han laget flere memoranda der. Det viktigste var om landbruksarbeiderne knyttet til IWW (Industrial Workers of the World). Men regjeringen ville ikke ha noe med disse radikale fagforeningene å gjøre, så Veblen fikk forslagene tilbakesendt. Og fra nå av følte Veblen seg isolert, og sa derfor opp stillingen sin.

Han kunne ha vendt tilbake til arbeidet sitt i Missouri, men dette syntes ikke å ha vært aktuelt, blant annet fordi de fleste av hans nære venner og kontakter ved universitetet, hadde

sluttet. Veblen søkte derfor forskjellige stillinger, og fikk også forskjellig tilbud. Det endte med at han ble en av redaktørene i det radikale bladet *The Dial* i New York, antakelig fordi han var den av de radikale intellektuelle som ble mest lest. Thorstein skulle bidra i bladet med økonomisk og industriell rekonstruksjon.

I årene mellom 1915 og 1918 hadde Veblens ry som forsker vokst. For eksempel fortalte Wesley Mitchell, som også var professor ved Columbia-universitet i New York, at Veblen var den mest dyptpløyende samfunnsforskeren han kjente – med Marx på annen plass!

I 1918 kom redaktør Veblen atter med en ny bok: *The Higher Learning in America. A Memorandum on the Conduct of Universities by Businessmen*. Den var særlig preget av hans erfaring ved Chicago-universitetet, men hadde interessante prinsipielle synspunkter på universitetenes rolle. Den ”esoteriske kunnskap” – den vanskelig tilgjengelige kunnskapen – var i det moderne samfunnet tillagt universitetene. Problemet var imidlertid at forvaltningen av de grunnleggende sannhetene ikke gikk gjennom frie, handlende mennesker. Tidligere hadde politikk og religion kontrollert produksjonen av ”higher learning”. Nå var det forretningsmenn som styrte universitetene; de hadde absorbert forskningsmiljøene, og gjorde deres verdier til sine egne. Det førte til at forretningsklassen hadde overtatt styringen. Man antok at eksternt arbeid ga mer økonomisk profitt enn tilsynelatende formålsløs forskning. Det begrepet Veblen her bruker er sentralt hos ham: ”idle curiosity”- ”formålsløs nysgjerrighet” det vil si forskning etter de grunnleggende sannheter, mer enn praktisk nytteforskning. Det var det som skilte universitetene fra all annen virksomhet i samfunnet. Universitetene produserer selv sin egen kunnskap og har ingen andre steder å vende seg til når de føler at deres egen kunnskap var mangelfull. Det ville være å sage av den grenen man satt på hvis man strøk bort ”idle curiosity” fra universitetenes agenda.

Selv om boken hans har et sterkt preg av en spesiell situasjon – og på bakgrunn av Veblens eget liv – for 100 år siden, har hans drøfting av universitetenes rolle relevans og interesse for situasjonen i dagens akademiske Norge.

Tunge år

Etter at Veblen-familien hadde flyttet til New York, høsten 1918, begynte vanskelighetene for dem. En av Veblens stedøtre, Becky, fikk spanskesyken og ble alvorlig rammet. Det ble også Thorsteins kone. Stedatteren kom seg, men hans kone var lenge syk. Hun sov dårlig, fikk hallusinasjoner og ble til slutt innlagt på et mentalsykehus. Etter det ble familien oppløst, og barna flyttet til slektninger. Tross dette skjøttet Thorstein sitt arbeid i *The Dial* på en utmerket måte, og det er hans syn som ble dominerende i tidsskriftet. Mange av artiklene der ble utgitt i 1919 i bokform, under tittelen *The Vested Interests and the State of Industrial Arts*. Senere forandret han tittelen til *The Vested Interests and the Common Man*. De ”hellige kuer” fra 1700-tallet, særlig ”det frie initiativ” og ”den private eiendomsrett” passet ikke inn i den nye orden. Konglomerater av investorer og staber av funksjonærer maktet ikke å koordinere det innviklede industrielle systemet. Det naturlige ville være å overlate styringen til menn som visste hvorledes industrien fungerte, det vil si ingeniørene, og da på vegne av hele samfunnet.

I Greenwich Village, hvor mange intellektuelle bodde, og hvor redaksjonen av *The Dial* holdt til, var Veblen en periode den store helten. Litteraten H. L. Mencken klaget over at han knapt kunne åpne et magasin uten at han fant en artikkel eller et sitat fra Veblen. Det var ”veblenister”, Veblen-klubber og til og med kvinner som kalte seg Veblen-jenter.

Ellers fulgte Veblen godt med i det som skjedde i Russland, og han så positivt på revolusjonen. Men han var skuffet over hva som lå til grunn for fredstraktaten som ble undertegnet i Versailles våren 1919. Det var forretningsmennene og de gamle nasjonalistiske politiske interessene som ble ivaretatt ved freden.

I perioden 1918-1920 oppsto det i USA det som ble kalt "The Red Scare". Radikale mennesker ble forfulgt, anarkister og kommunister ble angrepet. New York nedsatte Lusk-komiteen som skulle rense byen for radikale elementer. Veblen var blant dem som måtte møte og forklare seg om sine radikale aktiviteter. *The Dial* endret sin politiske profil, og nesten hele redaksjonen, med Veblen i spissen, måtte slutte ved årsskiftet 1919-20. Men før dette hadde Veblen skrevet en rekke artikler som i 1921 ble samlet og utgitt i boken *The Engineers and the Price System*. Her formidlet han revolusjonerende tanker av teknokratisk karakter om et nytt samfunnssystem hvor ingeniørene og teknikerne skulle ha sentrale roller. Mange oppfattet det som Veblens viktigste bok, og det er nok en av hans mest leste bøker. Etter det økonomiske sammenbruddet i 1930-årene kom boken i mange nye opplag.

Når Veblen var i søkelyset for sin radikalisme var det ikke så rart. Odner mener at han ikke bare var en evolusjonær, men en revolusjonær. Veblen mente at finansmennene saboterte produksjonen gjennom sine finurlige operasjoner, og at samfunnet i lengden ikke kunne tolerere dette. Men Veblen var tvetydig her. I *The Engineers and the Price System* sier han at en revolusjon i Amerika ikke er noen umiddelbar fare, og føyer til "not yet". Når omveltningen kom, ville det være som resultat av motsetninger mellom forretninger og industri.

Selv om et "sovjet", altså et råd av teknikere og ingeniører, bare var en fjern mulighet, satte Veblen seg ned og laget et memorandum for gjennomføring av et sovjet i USA! Venstresosialister har forøvrig hatt store vanskeligheter med å godta Veblens grunnholdninger her. David Bell mener for eksempel at tesen om at ingeniører skal lede produksjonen, vil føre til en profesjonell elitisme.

Godt hjulpet av sin tidligere student Leon Ardzrooni, satte nå Veblen i gang med å organisere de første trinnene av et amerikansk sovjet. Høsten 1919 ble det klart at han ville få en fremtredende stilling ved den planlagte New School of Social Research, og han planla at skolen skulle bli et sentrum for teknisk/sosiologiske studier. Hans entusiasme for ingeniører som revolusjonær klasse burde ikke være overraskende – sier Odner – i bunn og grunn er motsetningene mellom ingeniører og prissystemet det samme som motsetningene mellom *predation* og *workmanship* – som han tidligere hadde beskrevet.

Etter at Veblen hadde forlatt stillingen i *The Dial* begynte han på New School of Social Research. Målet for skolen var å drive fordomsfri forskning på det eksisterende samfunnet, og å foreslå en revisjon der det var behov for det.

Etter at Veblen i 1918 forlot Missouri hadde han ikke hatt tilknytning til noe amerikansk universitet. Men i 1920 fikk han tilbud om ansettelse ved Det kgl. Fredriks Universitet i Kristiania. Det gjaldt et professorat i statsøkonomi foreslått for ham i et brev fra professor Halvdan Koht. Men han tok ikke imot tilbudet, blant annet fordi det var uklarerheter når det gjaldt lønnsbetingelsene.

På slutten av det samme året ble Veblen hardt rammet da konen døde i oktober. Hans egen helse var også blitt dårligere. Vinteren 1919-20 hadde han influensa, men han foreleste på New School mellom 1920 og 1924. Han kommenterte for øvrig fortsatt de politiske forhold, men med en pessimistisk bitterhet. Veblen var likevel fortsatt en ivrig skribent og utga en ny bok i 1923: *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times; the Case of America* – en videreføring av tidligere tanker. Men New School gikk ikke så godt, og Veblen ble avhengig av private bidrag etter at skolen ble omorganisert i 1922.

Mot midten av 1920-årene fikk amerikanske universitetsfolk øynene opp for hvilken kapasitet han egentlig var. Og da man i 1924 skulle innvie en "wall of fame" på School of Commerce and Finance, Washington University, med inngraverte navn på de økonomene som hadde bidratt mest til faget, førte man opp – ved siden av navn som Mill, Malthus, Smith, Ricardo og Marshall – også Veblen!

I 1925 ble den nå meget respekterte mannen satt opp som eneste foreslåtte kandidat til president i The American Economic Association. Men han var utslitt og måtte avslå av helsegrunner. Samme året fikk han utgitt sin siste bok. Det var manuset med en oversettelse av Laksdøla-saga fra islandsk til engelsk helt fra 1889. Men den gang, som ung, lyktes det ham ikke å få det utgitt. Nå sendte han manuset til sin forlegger Huebsch, som straks utga boken.

I de siste årene av livet ble Veblen stadig dårligere. Han døde i 1929 – rett før det store økonomiske krakket inntraff. Etter eget ønske ble han kremert og asken ble strødd i Stillehavet. En av USAs store tenkere var gått bort.

Litteratur om Veblen

- Brodersen, Arvid (1937). Thorstein Veblen som sociolog. *Statsøkonomisk tidsskrift*, 51:30-69.
- - - (1976). Thorstein Bunde Veblen 1857-1929. S.S. 7-33. I: Thorstein B. Veblen. *Den arbeidsfrie klasse. En økonomisk studie av institusjoners utvikling*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Davis, Arthur K. (1968-91). Thorstein Veblen. S.S. 303-308. I: *International encyclopedia of the social sciences*. Vol.16. David L. Sills (ed.). Macmillan, New York.
- Dorfman, Joseph (1934). *Thorstein Veblen and his America*. Viking, New York. 556 s.
- Heckscher, Rosa (1926). Förord till den svenska upplagan. S.S. 5-6. I: Veblen, Thorstein . *Den arbetsfria klassen. Ekonomisk studie*. Stockholm, Wahlström & Widstrand.
- Odner, Knut (2006). *Thorstein Veblen. Forstyrrelsen av den intellektuelle fred*. Abstrakt forlag, Oslo. 326 s
- Svare, Bjarne (1970). *Thorstein Veblen. Ein norsk-amerikansk pionér i moderne samfunnsvitskap*. Orionbøkene, Samlaget, Oslo. 111 s.

Litteratur av Veblen

- Ethical Grounds of a Doctrine of Retribution* (1884).
- The Theory of the Leisure Class : an Economic Study of the Evolution of Institutions* (1899).
- The Theory of Business Enterprise* (1904).
- The Place of Science in Modern Civilization (1906) *Journal of Sociology*, march.
- Christian Morals and the Competitive System (1910) *International Journal of Ethics*, jan.
- The Instinct of Workmanship and the State of Industrial Arts* (1914).
- Imperial Germany and the Industrial Revolution*. (1915).
- An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of its Perpetuation* (1917).
- The Higher Learning in America, A Memorandum on the Conduct of Universities by Businessmen* (1918).
- The Intellectual Pre-eminence of Jews in Modern Europe (1919). *The Political Science Quarterly*, march.
- The Vested Interests and the State of Industrial Arts* (1919).
- The Engineers and the Price System* (1921).
- Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times; the Case of America* (1923).
- The Laxdaela Saga* (1925).

Den arbeidsfria klassen. Ekonomisk studie (1926).

Den arbeidsfrie klasse (1976).

En mer omfattende oversikt over Veblens publikasjoner finnes i Knut Odners bok.